

РЕЦЕНЗИЯ
на
ДИСЕРТАЦИЯ
за присъждане на образователната и научна степен „доктор”
по направление 2.1. Филология (Български език)
на
АЛБЕНА НЕДКОВА ДОБРЕВА
на тема:
**„УМЕНИЕТО ГОВОРЕНЕ КАТО ПРОДУКТИВЕН КОМПОНЕНТ НА
КОМУНИКАТИВНАТА КОМПЕТЕНТНОСТ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК КАТО ЧУЖД
ЗА ОБЩИ И АКАДЕМИЧНИ ЦЕЛИ**
(върху материал от Европейската изпитна система за езикови
сертификати - ECL)”

Резензент:
доц. д-р Павлина Григорова Кънчева,
Медицински университет-София,
Център по езиково обучение физическо възпитание и спорт (ЦЕОФВС)

Дисертацията е написана върху 218 страници. Съдържа увод, четири глави и заключение с приноси, списък на използваната литература и три приложения. Към нея са приложени автореферат и списък с публикации.

Структура на дисертацията. В кратък **Увод** Албена Добрева представя факти и разсъждения като основания за разработването на темата. Тя посочва обстоятелството, че преподаването на български език като чужд е популярно у нас и в българските университети се извършва за постигане както на общи цели (ежедневно-битова комуникация), така и на специални цели (академична и професионална комуникация). В днешно време за постигане на нужната комуникативна компетентност обучението трябва да бъде проведено по програми и помагала, които да съответстват на изискванията на ОЕЕР¹ и да включват в еднаква степен четирите езикови умения - *слушане, четене, говорене и писане*. Според докторантката в почти всички използвани учебници упражненията за развиване на уменията слушане и говорене са недостатъчни или изобщо липсват. Докторантката изтъква, че е необходимо да се предложи, обсъди и приеме национална концепция за системен научен подход при адаптирането на съществуващите учебници по български език като чужд към европейските езикови тестове или създаването на нови учебници и помагала. Говоренето заема важна роля в обучението по български език.

¹ В рецензията са използвани съкращенията, възприети в дисертацията, представени на с.1.

На базата на тези основания Албена Добрева декларира насоката си към системно проучване на актуалните и нерешените проблеми за развиване на уменията *говорене* по български език като чужд. Тя правилно подчертава, че цялата разработка има теоретико-приложен характер. В нея са обобщени резултатите от усвояването на уменията *говорене* в обучението по български език като чужд за общи цели от студентите в първи и втори курс, специалност „Медицина” (англоезична програма) в Медицински университет - Варна. В конспективен вид, съвсем пестеливо, са представени обектът на изследването - процесът на изучаване на български език като чужд от студентите в Медицински университет-Варна и предметът на изследването - развиване на уменията *говорене* чрез подходящи упражнения (ситуативни диалози и визуални стимули за формиране на уменията за монологично изказване) в преподаването на български език като чужд. Хипотезата на изследването е, че използването на подходящи ситуативни диалози и визуални стимули, съобразени с тематичните кръгове по изпитната система ECL значително подобрява качеството на формиране на уменията *говорене* при чуждестранните студенти и им помага за доброто представяне на устния изпит за ECL сертификат. Целта на изследването е формулирана като актуализиране и оптимизиране на комуникативните стратегии, техники и похвати за развиване на уменията *говорене* като съществен елемент на съвременната компетентност по БЕЧ за общи и академични цели. В разгърнат вид в рамките на осем подточки докторантката очертава конкретните задачи на изследването, които са показателни за неговите аспекти и задълбоченост.

В първа глава Албена Добрева пристъпва към **Анализ на теоретичния конструкт *говорене по чужд език***. При очертаването на уменията *говорене* като сложен мисловен процес, свързан с паметта, концентрацията и слушането с разбиране, докторантката се обляга на различни теории и изследвания. Позовава се на Крючкова и Мощинская в дефинирането и характеризирането на говоренето с различните му степени на сложност, които са съпоставими с етапите на усвояването на български език от чуждестранните студенти. Позовава се на теориите за лингвистичната и езиковата компетентност (Чомски – Хаймс) и като цитира Тачева и Кръстев, предлага собствена дефиниция: „КК е процесът на вербална комуникация, осъществена с помощта на отделни комуникативни актове” (с.10). По-нататък Албена Добрева дискутира въпроса за Говоренето като вид речева дейност. Относно понятието ‘речева дейност’ тя се позовава на редица изследователи, но основно привежда дефиницията на Добрева 2009 г.: „Речевата дейност е дейността, свързана с употребата на езика (с пораждането на реч) в актовете на взаимодействие между хората”. Относно процеса ‘говорене’ и неговите разновидности докторантката се позовава на диференциацията на Зимняя (1991) на диалогична и монологична устна реч, но добавя към

тези разновидности на речта и полилог (с.11). Добрева дискутира основно вижданията за тези разновидности на Зимняя (1991), Алексова (2004), Тачева (2011) Колесникова & Долгина (2001), но посочва и обширна библиография за други посоки в изследването на продуктивното умение говорене. При представянето на Основните цели на говоренето Албена Добрева декларира съществуващия за наблюдаваното явление факт че *говоренето* е само част от процеса на устното общуване и говоренето заедно със слушането с разбиране образуват един цялостен акт на устно общуване Това твърдение не е подкрепено с дискусия и библиография. Въз основа на него докторантката набелязва основните цели при говоренето, които включват и слушането с разбиране. В следващия подраздел Добрева разисква върху Взаимодействието между умениято говорене с уменията слушане, четене и писане, като разсъжденията са базирани върху известното разделение на уменията в две групи - продуктивни умения (говорене и писане) и рецептивни умения (слушане и четене). По-нататък докторантката прави критичен обзор на Съществуващите методи на обучение по говорене. Назовани, накратко характеризирани и рецензирани са 12 активно използвани метода в чуждоезиковото обучение. Направено е обобщение за техните предимства и недостатъци; назовани и дискутирани са основните принципи в преподаването по чужд език. Тази част от дисертацията е приносна, защото представлява обобщение на педагогическия опит и съществуващите практики, актуални за обучението по български език като чужд у нас. В следващата подглава Албена Добрева извършва Анализ на съществуващите учебници по български език като чужд с оглед усвояване на умениято говорене, което също представлява методически принос към съвременното обучение по БЕЧ у нас. Обект на анализ са 14 използвани понастоящем съвременни учебника. Изводите от анализа са, че Упражненията за развиване на умениято говорене не са включени в урочните единици на всички учебници по български език като чужд, или ако ги има, са крайно недостатъчни и еднообразни. Дадени са модели на упражнения за развиване на умениято *говорене* на ниво А1-А2 в наличните учебници и примерни упражнения по нива А2 и В1 за развиване на умениято *говорене*. По-нататък са дадени примери за Упражнения за развиване на умениято говорене, включени в учебници по други чужди езици, като в обсега на вниманието са учебници по английски и руски език като чужд. Албена Добрева пристъпва към съпоставка на Европейските езикови системи за сертифициране: ALTE и ECL и анализира Устния изпит (продуциране на говорене) по БЕЧ по двете системи. За целта е използвана таблична форма, която осигурява нагледност при сравняване на характеристиките и данните. В следващите две подглави се представят в аналитичен вид съответно Руска държавна образователна система по руски език като чужд (ТРКИ) с прилежащия устен изпит (монологична и диалогична реч) и Специализиран изпит по

немски език като чужд, по система DaF - TestDaF - Test Deutsch als Fremdsprache. Следва изложението в систематизиран вид на Предимствата на ECL системата в съпоставка с ALTE, ТРКИ и DaF. – те са: икономически изгодна изпитна система; призната и сертифицирана съобразно с европейските стандарти; съобразена със социалните, професионалните нужди на потребителя и с българския национален облик, гарантираща достоверност чрез принципа на двойна оценка и т.н. Сравняването на четирите познати и практикувани у нас изпитни системи и аргументирането на предимствата на системата ECL за обучението по БЕЧ е важен принос към методиката на чуждоезиковото обучение. Понататък Албена Добрева анализира Видовете упражнения при обучението по чужд език (български, руски, немски). Като цитира Тачева 1997 и Тачева&Готхард 2012, тя очертава типовете задачи в БЕЧ при развиване на комуникативните умения. На този фон тя представя задачите в ECL изпитната система - задачи с даване на кратки отговори, multiple choice, допълване на изречения, свързване на заглавия с текст. Докторантката правилно обобщава, че изборът на подходящи езикови и комуникативни задачи е най-надеждният метод за развиване на комуникативните умения на чужденците по БЕЧ. В следващата подглава Албена Добрева прави обзор на Изследванията, свързани с умението говорене по БЕЧ в България и в чужбина. Като се спира на приносите на Цонева 1988, Пенкова 1999, Петрова 1998, Тодорова 1985 и др., тя обобщава, че всички те подпомагат систематизирането и анализа на фонологичните грешки на чуждестранните студенти в обучението по БЕЧ. Отношение към умението *говорене* по БЕЧ като чужд очевидно имат и Особеностите на българския език като славянски и балкански, тъй като докторантката ги е изброила, без обаче да очертае връзката им с конкретния обект на изследване. На базата на обзора в първа глава Албена Добрева прави редица Изводи. Тя подчертава, че е необходимо да се оптимизират съществуващите учебници по български език като чужд, тъй като те не удовлетворяват съвременните нужди на студентите при полагането на финален устен изпит по БЕЧ. Градивното е, че Добрева назовава конкретните причини: недостатъчен брой на упражненията за развиване на умението *говорене*; липса на разнообразие на езикови упражнения в учебните помагала; несъразмерно представяне на четирите умения: *говорене, слушане, четене, писане* в урочните единици; разминаване на темите в учебниците по БЕЧ с тематичния кръг на ECL изпитната система; недостатъчни изследвания в областта на развиване на умението *говорене* по БЕЧ; липса на единна общонационална стратегия за изготвяне на учебно помагало по БЕЧ, което да отговаря на европейските изисквания на популярните изпитни системи.

Втората глава Албена Добрева посвещава на Стратегии за развиване на умението говорене по системата ECL. В центъра на вниманието ѝ са нивата A2 и B1. Тя обяснява

този избор с обстоятелството, че учебният материал от тези нива е заложен в учебните програми на студентите от първи и втори курс в МУ - Варна, англоезично обучение и именно за ниво А2 и за ниво В1 студентите полагат изпитите си по български език в края на съответната академична година. Докторантката, кратко и синтезирано, характеризира и представя Елементите на устните езикови изпити ECL за тези нива – формата е интервю, критериите за оценка са граматическа правилност, устна реч, речников запас, стил, комуникативна ефективност; елементите на изпита са разпределени в три части. Силна страна на дисертацията са детайлните описания на Изискванията за устен изпит за нивата А2 и В1, изложени прегледно в табличен вид. Дадени са списъци на Речевите актове (отделни за двете нива). Синтактичните изисквания са представени в съответствие с речевите намерения; Морфологичните изисквания са представени с обяснения и конкретизации (които докторантката назовава неуместно «примери»); Лексикалните изисквания са предложени с конкретизация на лексикалния минимум, който кандидатите трябва да владеят към тематичния кръг по ECL системата за ниво А2. По отношение на Фонетичните изисквания в системата ECL не е конкретизирана част „Фонетика”, затова Албена Добрева предлага фонетични акценти с обяснения и конкретизации към тях (отново наречени неправилно «примери»). По същество тези акценти са напълно уместни. Те представляват принос на докторантката за усъвършенстване на методиката в системата ECL (с.44-45). По-нататък докторантката коментира същността на речевия акт като акт на дейност, обединяващ се с различни извънезикови фактори в понятието речева ситуация. Относно понятието 'речева ситуация' тя цитира Иванова&Ницолова 1995, като прави допълнение на изложеното от тях, че важен елемент на речевата ситуация е правилно избраният вербален регистър между комуникиращите участници в речевия акт. Относно Комуникативните задачи докторантката цитира Иванова&Ницолова 1995, Тишева 1994, Фингарова 2001 и очертава най-често срещаните комуникативни задачи в процеса на обучение по БЕЧ. Във връзка с тяхното изпълнение Албена Добрева пристъпва към анализ на обезпечаващите ги езикови структури в контекста на обучението по БЕЧ. Тя се спира пространно и детайлно на въпросителните изречения, съобщителните изречения и императивните форми по БЕЧ, като разглежда техните характеристики, приложение и начин на употреба от чуждестранните студенти. Обхванати са и редица явления на прозодията. По същество това е задълбочен езиковедски анализ, адресиран към методиката и практиката на обучението по БЕЧ и комуникативните потребности на чуждестранните студенти (с. 47-61)

Относно Въпросителните изречения в БЕЧ Албена Добрева се базира на установената сред българските езиковеди класификация според начина на образуване на

същински въпроси (общи, разделителни, частни) и *несъщински въпроси* (реторични, ехо-въпроси, въпроси-молби) (Ницолова 1984: 113 Недев 1992: 65; Георгиев 1996: 255; Тишева 2001: 98; Цанков, 1999: 16, 115). Според функционирането и спецификата на въпросите с оглед на комуникативната ситуация и постигането на комуникативната цел Албена Добрева предлага делението на две големи групи: вербални и невербални въпроси. В тази част тя цитира свое предишно изследване в съавторство с В. Тачева (Добрева, Тачева 2011). За вербалните въпроси тя изтъква делението *отворени (с въпросителни думи) и затворени (с въпросителни частици)*. Основавайки се на тези класификации, Добрева осъществява аналитичен преглед на 19 вида и подвида Вербални въпроси, като материалът е анализиран от гледна точка на затрудненията и начините за справяне на чужденците, изучаващи български език. Специално внимание е отделено на интонационната оформеност на въпросите. Невербалните въпроси са характеризирани, но без конкретизации и анализирани на материал. Прегледът на въпросителните изречения в БЕЧ завършва с кратки изводи.

Относно Съобщителните изречения Албена Добрева се основава главно на Ницолова 1984 и Тишева 1014. Докторантката извършва Класификация на съобщителните изречения според начина им на употреба с оглед на нуждите на чужденците по време на устната комуникация. Това е сполучливо основание за класификация, което обслужва директно учебния процес по БЕЧ. По-нататък Добрева предлага основни модели на Съобщителни изречения при устна комуникация за ниво А2-В1 в говорната продукция на чужденците, съотнесени към тематичните кръгове на системата ECL и предложения лексикален минимум. Начинът на представяне е табличен.

По отношение на Императива се цитира Чакърва 2009. Добрева сполучливо набелязва речевите ситуации, при които студентите използват синтетични и аналитични императивни форми в обучението по БЕЧ. Тя подчертава, че употребата на императивните форми и съответно грешките на чуждестранните студенти са в съответствие с граматичния материал за ниво А2-В1. В процеса на комуникация императивните форми играят важна роля и затова тяхната употреба трябва да бъде включена в упражненията по говорене.

По-нататък докторантката разглежда важни явления за устната реч – Ударението в БЕЧ, Артикулацията в БЕЧ, Темпът в БЕЧ, Интонацията в БЕЧ. В тази част Добрева цитира Тилков 1981, Пашов 2004, Вътв 1995 и др. български езиковеди, но погледът върху явленията е оригинален, тъй като е през призмата на обучението по БЕЧ.

В следващите части докторантката пристъпва към Анализ на грешките. За този анализ Добрева използва нашироко постиженията на българската диалектология и особено на социолингвистиката. Използвана е фонетичната транскрипция, предложена от Ст. Стойков и успешно прилагана в БДА и от българските социолингвисти (цитира се трудът

на Виденов, Байчев 1999). Към установената у нас транскрипция Добрева прибавя знаци и буквени означения за специфичните нужди на изследването. Тя представя методиката си за изследване на българския език като чужд с оглед умението *говорене*, разработена основно върху два метода – описателен и анкетен.

При описателния метод (наричан в нашата социолингвистика дескриптивен) е характерно, че изследователят разработва програма (алгоритъм) за систематизиране на широк кръг данни, които имат отношение към предмета на конкретното изследване, при стриктно спазване на голям брой технически изисквания. Албена Добрева се е справила твърде добре с тази задача, като е организирила голям по обем емпиричен материал, получен по метода на включеното наблюдение, в ясна и логична последователност: данни за социалния статус на информаторите; данни за комуникативния континуум; кратки технически характеристики на използваната техника; езикова транскрипция на говорната продукция на чужденците; лингвистичен анализ – фонетични особености (с паралингвистика); лингвистичен анализ - граматически особености; лингвистичен анализ – лексикални особености. Прецизно са спазени всички технически изисквания към документирането на фактите, което осигурява достоверност на получените резултати. В края на описанието в духа на социолингвистиката Добрева прави изводи за основните лингвистични особености през призмата на предварително заявените социални генеративи: възраст, образование, пол, национална принадлежност.

Трета глава **Експериментални изследвания** е посветена на две анкетни проучвания. Първата анкета е за установяване на Езиковите нужди на студентите при изучаване на български език като чужд. Албена Добрева я характеризира накратко: провежда се в началото на учебната година и е на английски език предвид началния етап на изучаване на БЕЧ в момента на анкетирането; включва 10 въпроса; 9 от тях съдържат отговори, които студентите могат да изберат. Повечето от тях съдържат отговор 'други'. Десетият въпрос предполага отговор, даден и написан от анкетираните. Съдържанието на въпросите е свързано с установяване на комуникативните потребности на чуждестранните студенти в началния етап от пребиваването им в България, свързан с началото на обучението по БЕЧ. Тази информация е много ценна с оглед на изработване на адекватно учебно съдържание в първите уроци и съответно коментарът на отговорите на анкетираните лица представлява интерес при решаването на редица практически въпроси. Втората анкета, проведена в края на учебната година, е с цел да се анализира Комуникативната среда за изучаване на БЕЧ. Добрева въвежда термина 'комуникативна среда' и дава дефиницията му, като, от една страна, го определя като учебната среда на изучаване на БЕЧ, а от друга - ситуациите на приложение на знанията по български език,

степената на успешна комуникация с партньор, учебните материали за развиване на комуникативната компетенция и самооценката на кандидата за владеене на български език по умения. Въвеждането на този термин е уместно и градивно за методиката на обучението по БЕЧ. В края на главата докторантката прави общи изводи на базата на двете анкети относно адаптацията на чуждестранните студенти в българска комуникативна среда и трудностите при усвояване на българския език.

На базата на изложените емпирични материали и анализи в предходните две глави Албена Добрева представя в четвърта глава **Актуална концепция за съставяне на помагало по БЕЧ в частта „говорене”**. Докторантката формулира Целта на обучението по говорене на български език като чужд – формиране на речеви навици по БЕЧ както в учебната практика, така и в реална среда; Очертава Тематичен кръг за нивата А2 и В1 – той е съобразен с тематиката на системата за сертифициране ЕСL. Добрева представя Структурата на помагалото в две части, посветени на всяко едно от нивата. Тя представя елементите на всяка една тема - текстов материал под формата на диалог, лексикално-граматични упражнения, които затвърждават активирания и усвоен от студентите материал, визуални стимули по конкретната тема, упражнения за монологично изказване, упражнения, комбинирани по умения. Ценно от методическа гледна точка е, че докторантката представя етапите в усъвършенстването на работата с диалога. Тя формулира целите на уроците за развиване на диалогична и монологична реч. Показва затрудненията при обучението по двата вида реч, разработва структурата на урочните единици в нивата А2 и В1.

В пета част **Заклучение** Албена Добрева представя синтезирано своите изводи относно езиковите и психологическите аспекти на уменията *говорене* в обучението по БЕЧ и относно учебно-педагогическите целесъобразности в оптимизирането и усъвършенстването на това продуктивно умение чрез учебния процес.

В раздела **Използвана литература** докторантката е включила 168 заглавия на източници на български, руски и английски език в книжен и електронен вид. Цитиранията в дисертацията са направени прецизно според установените правила. Трите **Приложения** повишават приложно-практическата стойност на труда.

Критични бележки. Съществува възможност за доразвиване и обогатяване на труда в две негови части: 1) в Първа глава – чрез дискусивно и аналитично разглеждане на уменията *говорене* във взаимоотношението му с уменията *слушане с разбиране*; 2) във Втора глава – чрез обвързване на описателните методи на изследване със статистически. Съществуващите възможности за доразвиване и обогатяване на тезите на докторантката не омаловажават извършеното и представеното от нея в

дисертацията. Нещо повече – те доказват сериозността на поставените проблеми и задълбоченото им разглеждане.

Приноси. В края на дисертацията Албена Добрева е представила своите виждания за конкретните приносни моменти в труда си, с които аз съм съгласна. Моите виждания за приносната страна на дисертационния труд са:

1) Трудът обогатява методиката на обучение по български език като чужд, като я приобщава към европейските стандарти, тъй като в основата му са принципите на Общата европейска езикова рамка;

2) Трудът утвърждава и популяризира в България международната системата ECL за подготовка и придобиване на европейски езиков сертификат по български език, която в последните години показва своите възможности и предимства;

3) Трудът е посветен на продуктивното умение *говорене* в обучението по български език като чужд, към което съществува дълг от страна на нашата методика на обучението, така че теоретико-практическият аспект на изследването с постигнатите конкретни резултати – учебно помагало и други учебни материали – е актуален и полезен за преподавателите и за студентите.

Обобщение. Дисертацията на Албена Добрева е добре оформен зрял труд с развита теория на базата на старателно проучен чужд опит, но и чрез собствени идеи, и с правилна конкретно-практическа ориентация. Авторефератът (41 стр.) отговаря на съдържанието и структурата на дисертацията. От общо 21 публикации са представени шест публикации, които са свързани с темата на дисертацията.

Заклучение. След изложеното по-горе изтъквам с убеждение, че дисертацията на Албена Недкова Добрева на тема „Умението *говорене* като продуктивен компонент на комуникативната компетентност по български език като чужд за общи и академични цели (върху материал от Европейската изпитна система за езикови сертификати - ECL)” притежава всички необходими качества, за да бъде присъдена на Албена Недкова Добрева образователната и научна степен „доктор” по направление 2.1. Филология (Български език).

07.11.2014 г.

Рецензент:

(доц. д-р Павлина Кънчева)